

SPORT YO'NALISHIDAGI QO'SHIMCHA TA'LIM ASOSIDA O'QUVCHILARNING BO'SH VAQTINI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH MEZONLARI VA MONITORING MODELI

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ И МОДЕЛЬ МОНИТОРИНГА ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ СПОРТИВНОГО ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ASSESSMENT CRITERIA AND A MONITORING MODEL FOR THE EFFECTIVENESS OF ORGANIZING STUDENTS' LEISURE THROUGH SPORT-ORIENTED SUPPLEMENTARY EDUCATION

Ibragimov Sanjar Saidjonovich

Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

sanjar_ibragimov@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada sport yo'nalishidagi qo'shimcha ta'lim asosida o'quvchilar bo'sh vaqtini tashkil etish samaradorligini baholashning mezonlari, ko'rsatkichlari va monitoring modeli ishlab chiqilgan. Samaradorlikni faqat to'garakka yozilganlar yoki musobaqa g'oliblari soni bilan o'lchashning cheklanganligi asoslangan. Qamrov va davomiy ishtirok, jismoniy-faol hayot odati, sport kompetentligi, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, bo'sh vaqtni o'zini o'zi boshqarish, xavfsizlik va qoniqishdan iborat yetti mezon taklif etilgan. Diagnostik, jarayonli, natijaviy va ta'sir monitoringi, ko'p manbali dalillar, individual rivojlanish profili hamda "ma'lumot-tahlil-qaror-korreksiya-qayta baholash" sikli tavsiflangan.

Kalit so'zlar: qo'shimcha ta'lim, sport, bo'sh vaqt, samaradorlik, mezon, indikator, monitoring, diagnostika, portfolio, xavfsizlik, individual rivojlanish.

Аннотация. В статье разработаны критерии, показатели и модель мониторинга эффективности организации свободного времени учащихся на основе дополнительного образования спортивной направленности. Обоснована ограниченность оценки только по числу записанных учащихся или победителей соревнований. Предложены семь критериев: охват и устойчивость участия, физически активный образ жизни, спортивная компетентность, социально-эмоциональное развитие, самоуправление свободным временем, безопасность и удовлетворенность. Описан цикл «данные–анализ–решение–коррекция–повторная оценка».

Ключевые слова: дополнительное образование, спорт, свободное время, эффективность, критерий, показатель, мониторинг, диагностика, портфолио, безопасность.

Abstract. The article develops criteria, indicators and a monitoring model for assessing the effectiveness of sport-oriented supplementary education in organizing students' leisure. It explains the limitations of relying only on enrolment or competition winners. Seven criteria are proposed: access and sustained participation, a physically active lifestyle, sport competence, social-emotional development, leisure self-management, safety and satisfaction. Diagnostic, process, outcome and impact monitoring, multiple evidence sources, individual development profiles and a data–analysis–decision–correction–reassessment cycle are described.

Keywords: *supplementary education, sport, leisure, effectiveness, criterion, indicator, monitoring, diagnosis, portfolio, safety.*

KIRISH. Sport yoʻnalishidagi qoʻshimcha taʼlim dasturlarining kengayishi ularning natijadorligini dalillarga tayangan holda baholash zaruratini yuzaga keltiradi. Amaliyotda samaradorlik koʻpincha toʻgarakka yozilgan oʻquvchilar soni, oʻtkazilgan tadbirlar yoki musobaqa sovrinlari bilan ifodalanadi. Bunday koʻrsatkichlar tashkiliy faollikni aks ettiradi, ammo oʻquvchining boʻsh vaqt odati, jismoniy faolligi, ijtimoiy rivojlanishi, xavfsizligi va mustaqilligida yuz bergan oʻzgarishni toʻliq koʻrsatmaydi.

Monitoring nazorat yoki hisobot yigʻish bilan teng emas. Pedagogik monitoring — oldindan belgilangan maqsad va mezonlar asosida maʼlumot toʻplash, dalillarni tahlil qilish, sabablarni aniqlash, dasturga korreksiya kiritish va natijani qayta baholashning uzluksiz siklidir. Unda oʻquvchi “raqam” emas, individual rivojlanish trayektoriyasiga ega subyekt sifatida koʻriladi.

Maqolaning maqsadi sport yoʻnalishidagi qoʻshimcha taʼlim orqali boʻsh vaqtni tashkil etish samaradorligini baholash mezonlari, koʻrsatkichlari, diagnostik vositalari va monitoring algoritmini ilmiy-metodik jihatdan asoslashdir.

Baholash modeli tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yoʻnaltirilgan va dalillarga asoslangan boshqaruv yondashuvlariga tayandi. Tizimli yondashuv kirish sharoitlari, jarayon, bevosita natija va uzoqroq taʼsir oʻrtasidagi bogʻlanishni hisobga oladi. Kompetensiyaviy yondashuv bilimni amaliy xulq va mustaqil qaror bilan birga baholaydi.

Koʻp manbali diagnostika tamoyiliga koʻra, bir koʻrsatkich faqat bitta anketa yoki murabbiy fikri bilan baholanmaydi. Davomat, kuzatuv, oʻquvchi portfolio, vaziyatli topshiriq, ota-ona fikri, jismoniy faollik kundaligi va xavfsizlik qaydlari bir-birini toʻldiradi. Ushbu triangulyatsiya subyektivlikni kamaytiradi.

Baholash bola shaʼni, maxfiyligi va sogʻligʻini himoya qilishi kerak. Jismoniy koʻrsatkichlar oʻquvchilarni kamsitish yoki ommaviy reytinglash uchun ishlatilmaydi; natija yosh, salomatlik holati va boshlangʻich darajaga nisbatan individual progress sifatida talqin qilinadi.

Birinchi mezon – qamrov va davomiy ishtirok. Qamrov dasturga kirish imkonini, davomiy ishtirok esa oʻquvchining maʼlum davr mobaynida muntazam qatnashishini

ifodalaydi. Faqat ro'yxatga olinganlar soni yetarli emas; qatnashuvning barqarorligi, chiqib ketish sababi va turli ijtimoiy guruhlarining teng ishtiroki tahlil qilinadi.

Ikkinchi mezon – jismoniy-faol hayot odati. U mashg'ulotdagi faollik bilan birga, o'quvchining bo'sh vaqtida harakatli faoliyatni ongli tanlashi, passiv vaqtni muvozanatlashtirishi va xavfsiz individual mashqni bajarish qobiliyatini qamrab oladi.

Uchinchi mezon – sport kompetentligi. Texnik ko'nikma, qoida, taktika, xavfsizlik, mashqni rejalash va o'z imkoniyatini real baholash mazkur mezon tarkibiga kiradi. Musobaqa natijasi kompetentlikning faqat bitta ehtimoliy dalilidir.

To'rtinchi mezon – ijtimoiy-emotsional rivojlanish. Hamkorlik, adolatli o'yin, hissiyotni boshqarish, nizoni konstruktiv hal qilish, mas'uliyat va jamoaga hissa qo'shish kuzatiladi. Beshinchi mezon – bo'sh vaqtni o'zini o'zi boshqarish: maqsad, haftalik reja, ustuvorlik, faol va passiv dam olish muvozanati hamda o'z-o'zini monitoring qilish.

Oltinchi mezon – jismoniy va psixologik xavfsizlik. Jarohatlarning oldini olish, mos yuklama, tibbiy cheklovni hisobga olish, kamsitish va zo'ravonlikka yo'l qo'ymaslik, shaxsiy ma'lumotni himoya qilish kiritiladi. Yettinchi mezon – o'quvchi, ota-ona va hamkorlarning qoniqishi, lekin qoniqish yagona natija emas, boshqa dalillar bilan birga talqin qilinadi.

1-jadval.

Samaradorlikning mezonlari, indikatorlari va dalil manbalari

Mezon	Indikatorlar	Dalil manbasi
Qamrov va davomiylik	Qamrov, muntazamlik, chiqib ketish, inklyuziv qatnashuv	Ro'yxat, davomat, chiqish suhbat
Jismoniy-faol odat	Haftalik faollik, mustaqil mashq, passiv vaqtni boshqarish	Faollik kundaligi, ota-ona fikri, o'z-o'zini hisobot
Sport kompetentligi	Texnika, qoida, taktika, xavfsizlik va rejalash	Amaliy rubrika, vaziyatli topshiriq
Ijtimoiy-emotsional rivoj	Hamkorlik, fair play, mas'uliyat, hissiy boshqaruv	Kuzatuv, peer-feedback, loyiha
Bo'sh vaqtni boshqarish	Maqsad, reja, tanlov va refleksiya	Haftalik reja, portfolio, suhbat
Xavfsizlik	Mos yuklama, jarohat profilaktikasi, psixologik xavfsizlik	Chek-list, hodisa qaydi, anonim murojaat
Qoniqish va daxldorlik	Mazmun, murabbiylik, jamoa va sharoitdan qoniqish	So'rov, fokus-guruh, takliflar reyestri

Diagnostic monitoring dastur boshlanishidan oldin o'quvchining qiziqishi, boshlang'ich tayyorgarligi, salomatlikka oid cheklovi, bo'sh vaqt rejimi va ishtirok to'siqlarini aniqlaydi. Bu ma'lumot saralash emas, mos dastur va individual maqsad tuzish uchun xizmat qiladi.

Jarayon monitoringi mashg'ulot sifati, yuklamaning mosligi, murabbiy–o'quvchi muloqoti, faol ishtirok, jamoa muhiti, xavfsizlik va qatnashuv dinamikasini kuzatadi.

U qisqa va muntazam bo'lib, muammo chuqurlashmasdan korreksiya qilish imkonini beradi.

Natijaviy monitoring modul yoki o'quv yili yakunidagi kompetensiya va xulq o'zgarishini baholaydi. Ta'sir monitoringi esa o'quvchi sport faoliyatini keyingi davrda davom ettirishi, bo'sh vaqtini mustaqil rejalashi, sog'lom odat va ijtimoiy faollikning barqarorligini o'rganadi.

Institutsional monitoring dastur qamrovi, kadrlar, inshoot va jihozlar, moliyaviy imkoniyat, hamkorlik, inklyuzivlik va xavfsizlik tizimini baholaydi. Individual va institutsional darajalarni ajratmasdan tahlil qilish muhim: o'quvchi qatnashmasligi motivatsiyadan emas, jadval, transport yoki jihoz cheklovidan kelib chiqishi mumkin.

2-jadval.

Monitoring turlari va boshqaruv vazifalari

Monitoring turi	Davriylik	Asosiy savol	Boshqaruv qarori
Diagnostik	Dastur boshida	O'quvchiga nima kerak va qanday to'siq mavjud?	Guruh, modul va individual maqsad
Jarayonli	Haftalik/oylik	Faoliyat qanday kechmoqda?	Yuklama, metod, jadval va yordamni tuzatish
Oraliq	Modul o'rtasida	Qaysi natija o'smoqda, qaysi biri ortda?	Korreksion topshiriq
Yakuniy	Modul/yil oxirida	Maqsadga qay darajada erishildi?	Natijani tasdiqlash va keyingi bosqich
Ta'sir	3–6 oy keyin	Odat va ishtirok saqlanib qoldimi?	Dastur davomiyligi va transfer chorasi
Institutsional	Yarim yillik/yillik	Tizim resurs va sifat bo'yicha qanday ishlayapti?	Strategik reja va resurs taqsimoti

Diagnostik vositalar yoshga mos, qisqa, tushunarli va o'lchamoqchi bo'lgan ko'rsatkichga bevosita bog'langan bo'lishi kerak. So'rovnoma savoli murakkab ilmiy termin bilan tuzilsa yoki ijtimoiy maqbul javobni undasa, natija ishonchliligi pasayadi. Pilot sinov va ekspert bahosi vositaning mazmuniy validligini oshiradi.

Amaliy rubrika texnik natijani pedagogik jarayon bilan birga baholaydi. Masalan, jamoaviy mashqda to'g'ri harakatdan tashqari xavfsizlik, sherik bilan aloqa, rolni bajarish, qoidaga rioya va mashg'ulotdan keyingi refleksiya indikatorlari qo'llanadi. Har bir indikator kuzatiladigan xulq bilan ifodalanadi.

Portfolio o'quvchining bir martalik eng yaxshi natijasi emas, rivojlanish dalillari to'plamidir. Unda boshlang'ich maqsad, progress, mashq yoki loyiha mahsuloti, murabbiy va tengdosh feedbacki, qayta ishlangan reja hamda yakuniy refleksiya saqlanadi.

Ota-ona va o'quvchi so'rovi bir-birini almashtirmaydi. O'quvchi ichki motivatsiya, jamoa muhiti va qiyinchilikni yaxshiroq ifodalaydi; ota-ona esa uy sharoitidagi faol odat, kun tartibi va davomiylilik haqida ma'lumot beradi. Murabbiy kuzatuvlari esa amaliy faoliyatdagi xulqni qayd etadi.

3-jadval.

Sport faoliyatini baholash uchun namunaviy analitik rubrika

Ko'rsatkich	3 – yuqori	2 – o'rta	1 – boshlang'ich
Texnik va xavfsiz bajarish	Harakatni mustaqil, aniq va xavfsiz bajaradi	Asosan to'g'ri, ayrim yo'naltirish zarur	Ko'p yordam va xavfsizlik eslatmasi kerak
Hamkorlik	Sherikni qo'llaydi, rolni mas'ul bajaradi	Vazifani bajaradi, lekin tashabbus cheklangan	Hamkorlikda muntazam yordamga ehtiyoj
Qoidaga rioya/fair play	Qoidaga ongli amal qiladi va boshqalarga namuna	Asosan amal qiladi, ayrim eslatma zarur	Qoidani buzadi yoki natijani ustun qo'yadi
O'zini boshqarish	Maqsad va sur'atni mustaqil boshqaradi	Reja mavjud, lekin tashqi nazorat kerak	Maqsad va rejalashda doimiy yordam zarur
Refleksiya	Dalil bilan yutuq, xato va keyingi qadamni izohlaydi	Yutuq va qiyinchilikni umumiy aytadi	Faqat baho yoki hissiyot bilan cheklanadi

Guruhning o'rtacha ko'rsatkichi dastur haqida umumiy axborot beradi, lekin individual o'sishni yashirishi mumkin. Shu sababli har bir o'quvchi uchun yetti mezon bo'yicha boshlang'ich, oraliq va yakuniy profil tuziladi. Profil tibbiy tashxis yoki ochiq reyting emas; u o'quvchi, murabbiy va ota-ona bilan rivojlanish suhbatining asosi hisoblanadi.

Profil kuchli tomon, rivojlantirish zonasi, ishtirok to'sig'i, keyingi maqsad va zarur yordamni ko'rsatadi. Masalan, texnik kompetentligi yuqori, ammo jamoaviy hamkorligi past o'quvchiga sardorlik emas, tinglash va peer-support vazifasi berilishi mumkin. Muntazam qatnashmayotgan o'quvchida esa motivatsiyani ayblashdan oldin jadval va transport sabablari tekshiriladi.

Individual ma'lumotlar maxfiy saqlanadi. Jamoat hisobotida shaxsiy ma'lumotlar emas, umumlashtirilgan dinamika, qamrov, xavfsizlik va dastur takomillashuvi yoritiladi.

4-jadval.

Individual rivojlanish profilining namunaviy tuzilishi

Mezon	Boshlang'ich holat	Oraliq dalil	Keyingi maqsad/yordam
Davomiy ishtirok	Haftada 1 marta, uzilishlar mavjud	3 hafta muntazam qatnashdi	Jadvalni oilaviy reja bilan uyg'unlashtirish
Sport kompetentligi	Bazaviy texnikada yordam kerak	Ikki elementni mustaqil bajardi	Murakkab elementni bosqichli o'rganish
Hamkorlik	Jamoadam kam gapiradi	Juftlik vazifasida sherikni qo'lladi	Kichik guruhda rol berish
Bo'sh vaqtni boshqarish	Rejasiz passiv vaqt ko'p	Haftalik harakat rejasini tuzdi	Rejani 4 hafta monitoring qilish

Mezon	Boshlang'ich holat	Oraliq dalil	Keyingi maqsad/yordam
Refleksiya	“Yaxshi/yomon” bilan cheklanadi	Xato sababini ayta boshladi	Dalil va keyingi qadamni yozish

Monitoring sikli “maqsad va indikator–ma’lumot yig‘ish–verifikatsiya–tahlil–sababni aniqlash–qaror–ijro–qayta baholash” ketma-ketligida ishlaydi. Ma’lumot yig‘ishning o‘zi sifatni oshirmaydi; u aniq qarorga aylanishi kerak. Masalan, qizlarning qatnashuvi pasaysa, faqat targ‘ibot emas, jadval, xavfsizlik, sport turi, kiyinish sharoiti va murabbiylik muhitining sababiy tahlili o‘tkaziladi.

Raqamli tizim davomat, individual maqsad, portfolio va umumlashtirilgan indikatorlarni yuritishni yengillashtiradi. Biroq ekran yoki ilovadagi faollik sport va ijtimoiy rivojlanishning o‘rnini bosa olmaydi. Shaxsiy ma’lumotlar minimal hajmda, ruxsatli kirish bilan saqlanishi va bolani reklama yoki ochiq taqqoslash uchun ishlatilmasligi kerak.

Monitoring natijalari oyma-oy murabbiylar yig‘ilishida, chorakda maktab va hamkorlar bilan, yarim yillikda esa dastur kengashida muhokama qilinadi. Qarorda muammo, sabab, chora, mas’ul, muddat va qayta baholash indikatorlari belgilanadi.

Taklif etilgan modelni empirik tekshirish uchun tabiiy guruhlar asosida kvazi-eksperimental dizayn qo‘llanishi mumkin. Tajriba va taqqoslash guruhlarida boshlang‘ich diagnostika o‘tkazilib, tajriba guruhida mezonli monitoring, individual maqsad, portfolio va refleksiv korreksiya tizimli joriy etiladi. Taqqoslash guruhida amaldagi to‘garak faoliyati davom etadi.

Natijalar guruh ichidagi dinamika, guruhlararo farq, darajalar taqsimoti va sifatli ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi. O‘lchov xususiyatiga qarab parametrik yoki noparametrik mezonlar, ta’sir kattaligi va ishonch oralig‘i qo‘llanadi. Biroq maqolada haqiqiy respondent va birlamchi ma’lumotlar mavjud bo‘lmasa, namunaviy raqamlar tajriba natijasi sifatida keltirilmasligi kerak.

Vositlarning validligi ekspert xulosasi, pilot sinov va indikator–topshiriq muvofiqligi orqali; ishonchliligi esa takroriy o‘lchov, ichki muvofiqlik yoki ekspertlararo kelishuv orqali tekshiriladi. Tadqiqotda ota-ona roziligi, o‘quvchi huquqi, maxfiylik va xavfsizlik talablari ta’minlanadi.

Monitoring tizimi haddan tashqari ko‘p indikator bilan murakkablashsa, murabbiy va o‘quvchi asosiy sport faoliyatidan chalg‘ishi mumkin. Shu sababli majburiy minimal indikatorlar va dastur maqsadiga mos tanlovli indikatorlar ajratiladi. Har bir ma’lumotning boshqaruv vazifasi oldindan belgilanadi.

Qoniqish so‘rovida yuqori natija har doim pedagogik samaradorlikni anglatmaydi: oson va talabchan bo‘lmagan mashg‘ulot yoqimli bo‘lishi mumkin, ammo rivojlanish bermasligi ehtimol. Shuning uchun qoniqish kompetensiya, davomiy ishtirok, xavfsizlik va real faol odat dalillari bilan birga talqin qilinadi.

Jismoniy testlarni normativ bo'yicha ochiq reytinglash bolalarning individual farqi va salomatlik holatini e'tibordan chetda qoldiradi. Pedagogik monitoringda asosiy e'tibor xavfsiz individual progress va funksional kompetensiyaga qaratilishi lozim.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, sport yo'nalishidagi qo'shimcha ta'lim samaradorligi qamrov, jarayon sifati, shaxsiy rivojlanish, xavfsizlik va bo'sh vaqt odatidagi barqaror o'zgarishlarning birligi bilan baholanadi. Ro'yxat va musobaqa natijalari zarur, ammo yetarli ko'rsatkich emas.

Taklif etilgan yetti mezon, ko'p manbali diagnostika va monitoring sikli dastur natijalarini dalillarga asoslangan holda boshqarish imkonini beradi. Monitoringning yakuniy maqsadi hisobot emas, har bir o'quvchi va dastur uchun aniq korreksion qaror ishlab chiqishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-1123-son, 2026-yil 24-mart.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmoni, 2022-yil 11-may.
3. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. – Geneva: WHO, 2020.
4. UNESCO. Quality Physical Education: Guidelines for Policy-Makers. – Paris: UNESCO, 2015.
5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
6. Eccles J., Gootman J.A. (eds.). Community Programs to Promote Youth Development. – Washington, DC: National Academy Press, 2002.
7. Ryan R.M., Deci E.L. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. – New York: Guilford Press, 2017.
8. Holt N.L., Neely K.C., Slater L.G. et al. A Grounded Theory of Positive Youth Development through Sport // International Review of Sport and Exercise Psychology. – 2017. – Vol. 10, No. 1. – P. 1–49.
9. Larson R.W. Toward a Psychology of Positive Youth Development // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55, No. 1. – P. 170–183.